

Restauració de la capella i torre del castell-palau de la Bisbal d'Empordà

Anna Albó Riera, arquitecta

RESUM. El castell-palau de la Bisbal d'Empordà és un edifici romànic, amb importants reformes d'època gòtica i barroca. Durant la dècada 1990 va ser restaurat de forma global a excepció de la capella, situada al terrat de l'edifici, a manera de torre. El 2011 es decideix completar la restauració de la capella. Al present article s'analitzen quins han estat els criteris a l'hora d'abordar la restauració així com les intervencions que s'han dut a terme i les solucions constructives proposades. Dos aspectes principals marquen les qüestions a resoldre en aquest projecte. El fet que es tenien molt poques dades sobre l'evolució històrica de la capella i de la part alta del castell, tot i ser una part que semblava haver patit moltes modificacions. I l'existència d'un paviment d'opus signinum a la capella, parcialment en mal estat, inclinat en sentit transversal i que semblava un dels paviments més antics conservats a l'edifici.

1. Introducció

En aquest article es presenta la restauració de la capella del castell-palau de la Bisbal d'Empordà amb el doble objectiu d'explicar els criteris de projecte i les intervencions realitzades.

La Bisbal és una població d'origen medieval que es desenvolupa al voltant del castell dels senyors feudals, els bisbes de Girona, que acabaran donant nom a la població. Es tracta d'un indret al costat del riu Daró, a la vora de les rutes que portaven de Girona a Empúries.

El castell-palau, encara ara, sobresurt del perfil general de la població. La seva silueta destaca sobre les cases del nucli antic, només una mica més avall que el campanar. És un edifici de planta quadrada, aïllat, que presideix l'actual plaça del Castell, l'antic pati d'armes. La capella es troba situada a la part alta de l'edifici, a manera de torre

N'hi ha prou amb una mirada atenta per veure que ha sofert moltes transformacions al llarg de la seva història. Una aparença principalment romànica no amaga les obertures barroques que componen la façana principal, quan el castell passa a ser un castell-palau. Entremig s'hi endevinen traces gòtiques i dels segles XVIII-XIX, així com les primeres restauracions dels anys 30 i 70 del segle XX. Finalment, cal esmentar la restauració duta a terme per l'arquitecte Jordi Casadevall pels volts de 1990, que ha donat al castell-palau la seva fesomia actual.

(Imatge 1)

2. Descripció del projecte

Una subvenció del programa Romànic Obert, de la Caixa, permet que l'Ajuntament i el Departament de Cultura tirin endavant el Projecte de Restauració de la capella i torre del castell-palau de la Bisbal d'Empordà.

La capella no havia estat restaurada en les intervencions dels anys 90 i presentava alguns problemes que no permetien la seva obertura al públic. El terrat, a través del qual s'accedeix a la capella, sí que s'havia restaurat però durant aquests més de vint anys havien sorgit alguns problemes que també desaconsellaven l'accés públic. Les visites al monument i les exposicions són el principal ús del castell. El terrat i la capella romanien tancats i la voluntat de l'ajuntament era poder obrir la zona al públic.

L'encàrrec es va plantejar, doncs, com la restauració de la capella, incloses l'antiga escala interior d'accés, la torre que constitueix la coberta de la capella, l'escala d'accés a la torre i la torreta superior, junt amb la solució dels problemes dels terrats, per tal de tornar a fer possible la visita. Al mateix temps es volien solucionar algunes problemàtiques puntuals a la planta noble. L'article se centra en les actuacions a la capella.

(Imatge 2)

3. Criteris generals

Es parteix d'una anàlisi i valoració general de l'edifici per després definir quines actuacions es duran a terme a la capella.

En primer lloc s'analitzen les patologies i disfuncions de l'edifici a partir de les exigències bàsiques del Codi Tècnic de l'Edificació. Això, aplicat a aquest cas concret, vol dir analitzar lesions estructurals i problemes de conservació de materials, condicions de protecció contra incendis, seguretat d'ús i accessibilitat i altres requeriments funcionals. També s'analitzen els problemes de llegibilitat de l'edifici com a tipologia històrica, com a lloc històric i com a element d'identitat per a la ciutat així com qüestions estètiques mal resoltes en alguns punts, fruit de les diverses intervencions produïdes. Aquí s'analitzen els elements interessants, siguin antics o actuals, les intervencions actuals indiferents i les que fan mal a l'edifici. No es pretén donar més rellevància a una època o a una altra.

En segon lloc, es vol tenir un coneixement global de l'evolució històrica de l'edifici a partir de dues vies. L'anàlisi dels elements i sistemes constructius que han arribat fins a l'actualitat, complementada amb investigacions arqueològiques, junt amb l'anàlisi de la documentació, tant de projectes arquitectònics, plànols i fotografies com d'altres fonts documentals històriques.

Només llavors es determinen les intervencions que es faran. Es plantegen intervencions mínimes, que responguin a necessitats de seguretat estructural, funcionalitat o recuperació de la llegibilitat històrica i de la coherència estètica i arquitectònica i que siguin reversibles. Es considera l'edifici com un document històric i es mantenen els senyals que la història ha deixat en l'edifici: restes d'enguixats o pintures, marques d'antigues reixes a les finestres, etc.

També es vol fer una tipificació de casos possibles per tal d'adoptar el mateix tipus de solució cada vegada. Per exemple:

- Introducció d'un nou element, necessari funcionalment (instal·lació elèctrica)
- Recuperació d'elements que probablement havien existit però que es desconeixen (baranes)
- Recuperació d'elements que encara existeixen i estan malmesos (paviment opus signinum)

4. Anàlisi històrica

Durant la restauració de l'edifici s'havien fet excavacions arqueològiques a la planta baixa que havien permès conèixer els orígens de l'edifici. També existien alguns estudis, com el de Jordi Frigola i Arpa, *El castell de la Bisbal*, separata del programa del X Gran Aplec de la Sardana de la Bisbal, Patronat del Castell, Girona, 1972, i els de Joan Badia i Homs publicats a *L'arquitectura medieval de l'Empordà*, Vol I Baix Empordà, Diputació provincial de Girona, Girona 1977, pàgs. 120-123 i Diputació de Girona, Girona 1985, 2a edició, pàgs. 108-109 i a Catalunya Romànica, Vol. VIII L'Empordà I, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1989, pàgs. 175-178.

En tots aquests estudis apareixia escassa informació sobre la capella, mentre que l'anàlisi de les construccions existents començava a plantejar alguns interrogants.

Després d'una recerca a la bibliografia general i en diversos arxius, junt amb la documentació aportada per l'arquitecte Antoni Aguilar, antic arquitecte municipal que havia participat en algunes de les intervencions, i l'arqueòleg Xavier Rocas, que havia documentat el procés d'obra de rehabilitació del terrat als anys 90 i havia dut a terme les excavacions de la planta baixa, es disposava d'una sèrie de plànols i fotos que començaven a permetre encaixar les peces. A més, amb l'anàlisi d'elements existents com les tipologies de finestres, de fusteries, de reixes, etc. es podia plantejar una hipòtesi de cronologies relatives i, a grans trets, de grans períodes històrics.

De tota manera, es va creure oportú poder disposar d'un estudi històric que permetés establir amb més seguretat les èpoques de construcció del castell i les successives ampliacions, els bisbes promotors i, especialment, l'època de construcció de la capella i de la zona del terrat tal com la coneixem ara. També es va decidit dur a terme una prospecció arqueològica a l'interior i a la coberta de la capella. El seguiment arqueològic i la coordinació de l'estudi històric van anar a càrrec de l'empresa ATICS S.L. i la realització de l'estudi històric, a càrrec de l'empresa Culturània S.C.

Els principals dubtes que hi havia al voltant del castell, i més en concret, de la capella, eren:

- Èpoques de construcció. Fases constructives.
- Tipologia i funcionament de la coberta original. A què responia el paviment inclinat de l'interior de la capella? Com és que semblava que continuava per sota dels murs? Eren les restes de l'antiga coberta? Del paviment que havia estat enderrocat als anys 90? Hi havia hagut algun altre paviment a la capella?
- Què més hi havia hagut a la coberta? Què eren els dos mur amb finestrals gòtics sense coberta? Què hi feia allà la sortida de la gran xemeneia?

L'estudi conclou que, entre els segles XI-XIII, en una primera fase s'edifica l'ala nord del castell i en una o dues fases entre finals del segle XIII i principis del XIV s'edifiquen la capella de Santa Anna, d'una banda, i la resta d'ales que configuren el cos principal del castell, de l'altra. A partir dels segles XV-XVI i posteriors s'efectuen una sèrie d'ampliacions i reformes de les quals es pot documentar prou bé el bisbe promotor a partir d'escuts a les llindes i documentació d'arxiu. Per tant és plausible que el paviment de la capella correspongui a un paviment de la coberta d'alguna de les fases inicials del castell i que fos el mateix o almenys del mateix tipus que el paviment que hi havia al terrat i que va ser enderrocat als anys 90, sense donar-li la importància que mereixia una coberta plana amb opus signinum dels segles XI-XIII.

5. Intervencions

Es parteix de la premissa de fer de la capella sigui un espai utilitzable, no pas un vestigi arqueològic que calgui observar des de fora. També es parteix de la idea que s'està continuant les intervencions dels anys 90 i això es tradueix en la formalització dels elements que s'utilitzen. Es vol evitar introduir un nou catàleg formal al repertori existent, ja prou variat.

Es duen a terme les següents intervencions:

Restauració d'elements per millorar la seguretat

- Condicionar el paviment de la capella. Presenta una llacuna que fa perillós transitar-hi i un seguit de pegats que el desvirtuen estèticament.
En el punt següent s'explica la intervenció amb més detall.
- Restaurar l'escala que puja a la torre. En aquesta escala hi faltaven els graons d'arrencada, d'altres estaven molt malmesos i d'altres s'havien refet amb maó.
Es decideix substituir els graons en pitjor estat per nous graons d'una pedra semblant –la pedra original és molt difícil d'obtenir i és massa tova i es desfà- i amb la mateixa motllura, obtenint el perfil del graó més ben conservat. Ara es nota molt la diferència però s'espera que en poc temps ja no.

Col·locació d'elements per a millorar la seguretat

- Posar baranes de protecció al voltant del tram d'escala que baixava al primer pis des de l'interior de la capella i a la torre, al costat dels graons d'accés.
Aquests elements potser havien existit però es desconeix com eren, de manera que s'opta per una solució lleugera, actual, que parteix del model que s'ha utilitzat en altres llocs equivalents al primer pis.
- Millorar les proteccions existents a l'escala que puja a la torre.
Es proposa complementar la barana actual, de ferro forjat, amb un passamà de fusta similar a l'utilitzat en altres escales. Abans de col·locar un element d'acer que no quedí bé al costat de la barana actual, s'opta per un altre material.

Col·locació d'elements per a millorar l'habitabilitat i la conservació

- Col·locar la porta que falta a la capella.
Ja que l'altra porta està folrada amb una planxa metàl·lica, no té sentit fer una porta de fusta de tipus tradicional. I per acabar folrant-la amb planxa, s'opta per una porta de línies noves, de planxa d'acer, semblant a les que es van utilitzar en dues portes exteriors a la planta baixa i pintada del mateix color.
- Col·locació d'element de ventilació.
Davant la preocupació que la nova porta disminueixi les condicions de ventilació i puguin aparèixer humitats, s'aprofita la necessitat de canviar un dels vidres de les finestres per buscar una solució ventilada.
- Tancar l'interior de la torreta per evitar l'entrada de coloms.
Fins ara la torreta era un campanar i es creu que aquest ús no s'ha de mantenir. Es fa necessari tancar la torreta. S'utilitzen elements moderns, de reixa metàl·lica, amb deployé, malla ja utilitzada en altres llocs.
- Col·locació d'instal·lació elèctrica, enllumenat i enllumenat d'emergència. Col·locació d'instal·lacions de seguretat: extintor, senyalització de l'extintor i senyalització d'emergència
Algun tipus d'enllumenat ja havia existit però es planteja una solució des de zero a l'hora de dissenyar com es dirigeix i reparteix la llum a la capella i a l'exterior. Es busca una instal·lació mínima que es pugui complementar si fes falta. Les instal·lacions no s'amaguen però es procura que quedin correctament col·locades.

Actuacions per millorar la qualitat espacial i arquitectònica

- Reobertura de l'envà que tancava el tram d'escala conservat que anava de la capella al primer pis.
 - D'aquesta manera es crea un recorregut que permet baixar per aquest tram d'escala amb un final que permet veure el pis inferior, una mena de "balconet". També s'aconsegueix il·luminació natural a través del balcó inferior.
- Col·locació d'una nova barana al final d'aquest tram.
 - Per seguretat cal col·locar una barana al final del tram d'escala. És un lloc que no era cap final d'escala i per tant, no hi havia cap barana. S'escull un element de vidre semblant al que s'utilitza en altres llocs que ara són una mena de "balconets" i abans eren portes.

Manteniment d'elements existents

- Paviment de la torre. Es neteja i torna a rejuntar el paviment de rajola existent.
- Porta existent de la capella. Es col·loca un tros de nova planxa metàl·lica a la part inferior, molt malmesa, i la resta d'elements de fusta o ferro es freguen amb oli.
- Diversos elements de ferro forjat: Es freguen amb oli.

(Imatge 3)

6. Paviment d'opus signinum

L'aspecte més rellevant de la intervenció a la capella és la rehabilitació del paviment d'opus signinum. Es van estudiar dues solucions.

Una era cobrir la capella amb un paviment de fusta horitzontal, similar al que existeix a la planta baixa, que permetés observar en alguns punts el paviment original, per exemple a través d'una tarja de vidre que al mateix temps marqués la separació entre absis i nau o deixant una separació entre el paviment i el mur. Es desestimava recuperar els habituals graons de separació entre absis i nau per tractar-se d'un espai molt petit. El nivell del nou paviment havia de ser el que aproximadament indicaven les bases de les columnes i les traces d'un paviment ceràmic. Al marge dels possibles graons, semblava que aquest hagués hagut de ser el paviment de la capella: horitzontal i a aquest nivell.

L'altra solució era deixar tot el paviment d'opus signinum vist i completar les llacunes. Encara que la capella quedés amb un paviment inclinat, era l'oportunitat de veure bé un dels paviments més antics del castell. Finalment, es va optar per aquesta solució.

El paviment de signinum presentava tres parts: La primera, a l'absis, amb un estat de conservació acceptable i un acabat polit. La segona, a la nau, sense polir i plena de reparacions amb ciment. No estava clar per què una part estava polida i l'altra no, com si s'hagués perdut la capa superior o com si s'hagués afegit a l'altra banda. La divisòria entre les dues parts era una línia irregular. Finalment, en un dels laterals de la nau i una part de l'absis, el paviment havia estat arrencat com si algú hi hagués volgut fer una cala. Es veia perfectament la secció del paviment: sobre un reblert de la volta a base de calç i pedres –tal com es va comprovar amb la cala que es va fer– s'estenia una capa de còdols. A sobre hi havia una capa de morter de calç amb ceràmica de gra guixut i una darrera capa amb l'àrid més fi. El típic sistema de l'opus signinum romà. La part perduda es va refer amb aquest sistema. La darrera capa es va estendre també sobre la zona on faltava la capa d'acabat, després d'arrencar els pegats de ciment. Finalment, aquesta darrera capa es va polir. No es va buscar que quedés exactament igual que la part original sinó que es veiés la diferència de tonalitat, tal com quedés, ni buscada ni dissimulada.

(Imatge 4)

Dades generals

Promotor: Ajuntament de la Bisbal
Col·laboradors: Departament de Cultura, Generalitat de Catalunya
Programa Romànic Obert, "la Caixa"

Projecte: desembre 2012
Obra: abril-setembre 2013, darrers detalls febrer 2014
Superfície d'intervenció: 554,46 m2
Pressupost d'execució material: 90.303,62 €

Projecte i direcció d'obra: Anna Albó, arquitecta
Col·laboradors en fase de projecte: Sònia Vergés, arquitecta tècnica
Clara Arbussà, arquitecta tècnica
Col·laboradors estructura: Blàzquez-Guanter, arquitectes

Tècnics municipals: Santi Vila, arquitecte
Alícia Bramon, arquitecta tècnica
Àngel Geronès, enginyer
Lola Casademont, tècnica de cultura
Tècnics departament de Cultura: Olga Bas, arquitecta

Seguiment arqueològic i coordinació estudi històric: ATICS S.L., Montserrat Freixa, arqueòloga
Realització estudi històric: Culturània S.C., Joel Colomer i Miquel Àngel Fumanal, historiadors

Empresa Constructora: Construccions Josep Alsina SL
Paviment opus signinum: Signinum

Agraïments:

Antoni Aguilar, antic arquitecte municipal i autor de diverses intervencions al castell
Xavier Rocas, Terracotta Museu de Ceràmica, La Bisbal
Adela Piera, Terracotta Museu de Ceràmica, La Bisbal
Arxiu Administratiu de la Bisbal
Arxiu COAC
Arxiu Departament de Cultura, Generalitat de Catalunya
Arxiu Servei de Protecció del Patrimoni Arquitectònic Local, SPAL, Diputació de Barcelona

Bibliografia

Joel Colomer, Miquel Àngel Fumanal. *Castell de la Bisbal (Baix Empordà). Estudi històricoartístic (nivell superior i cobertes)*. 2012, inèdit.